

DOI: 10.34015/2523-4552.2026.1.02
УДК 340.15

Ярмиш О. Н.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач навчально-наукової лабораторії
дослідження проблем забезпечення прав осіб,
які постраждали від війни Дніпровського
державного університету внутрішніх справ,
член-кореспондент Національної академії
правових наук України,
заслужений юрист України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4811-4520>*

Бернадський Б. В.,

*доктор юридичних наук, доцент, науковий
співробітник науково-дослідного відділу
(психофізіологічних, психологічних
досліджень та кадрової безпеки) Науково-
методичного центру кадрової політики
Міністерства оборони України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2692-6824>*

ДО ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У статті розглядається розвиток нормативно-правової бази в рамках підготовки до майбутньої війни в Російській імперії. Автори наголошують, що вся законодавча діяльність у сфері безпеки в Російській імперії ґрунтувалася та розвивалася виключно на принципах захисту самодержавного ладу. Саме на цій основі розвивалися зусилля щодо встановлення правового режиму воєнного стану. Дослідження спирається на широкий спектр джерел, серед яких чільне місце займають архівні та документальні матеріали, деякі з яких вперше вводяться в науковий обіг.

Необхідність встановлення правового режиму воєнного стану була зумовлена загостренням міжнародної обстановки, яка вела світ до глобальної війни. Робота, енергійно розпочата на початку правління Олександра III, значно сповільнилася до кінця його правління. Це було пов'язано, перш за все, з міжвідомчими суперечностями, оскільки процес вимагав чіткого розмежування повноважень та ефективної координації між Військовим та Морським міністерствами, Міністерством фінансів, Міністерством закордонних справ, Окремим корпусом жандармів та Департаментом поліції

Міністерства внутрішніх справ. Тим не менш, у країні було запроваджено режим контррозвідки, режим секретності та низку інших заходів, без яких функціонування режиму воєнного стану було б неможливим. Робота була остаточно завершена лише у 1914 році, з початком Першої світової війни.

Ключові слова: *самодержавство, державна безпека, право війни та миру, воєнний стан.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення, коли на наших очах руйнуються усталені засади світового порядку і формуються нові реалії, варто звернути увагу на безпековий світогляд кінця ХІХ - початку ХХ ст. – епохи загострення міжімперіалістичного протистояння. У тому числі – здійснити аналіз права війни та миру. Котре, до речі, якраз тоді й набуло чітких нормативних рамок. Вважаємо, що важливою складовою цієї роботи є вивчення еволюції правового режиму воєнного стану. Особливо актуальним це є для України – єдиної країни у сучасній Європі, де цей правовий режим запроваджено і діє впродовж вже понад чотири роки. Додаткова актуальність дослідження заявленої теми витікає з безперечної важливості вивчення державно-правової системи росії – країни, що вже понад 10 років веде війну на знищення України. У цьому контексті, особливої значимості набувають питання, пов'язані із всебічним вивченням імперського репресивно-карального апарату. Тим більше, що нинішнє керівництво країни-агресора відкрито проголосило свою ідейну спадковість якраз з Російською імперією та задекларувало бажання її відродження.

Постановка завдання. Завдання дослідження еволюції правового режиму нездійснене в рамках однієї статті. Відтак, автори у цій публікації поставили перед собою мету розгля-

нути період його становлення (70-90-ті роки ХІХ ст.) в контексті історії держави і права України.

Виклад основного матеріалу. Становлення правового режиму воєнного стану здійснювалось у той час, коли переважна більшість українських земель входила до складу Російської імперії – країни з архаїчною системою державного управління. На політичній карті світу вона залишалась абсолютною монархією з самодержавною формою правління – спадком феодальної епохи. Тож цар стояв на чолі усієї системи державної влади. Законодавчих органів не було, існувала лише законодорадча Державна рада. Виконавчу владу здійснювали 11 міністерств, кожен із керівників яких був повністю самостійним і доповідав про справи безпосередньо цареві. Постійно збільшувався адміністративний апарат, котрий на той час становив найбільший бюрократичний прошарок у світі. Відповідно, уся безпекова нормотворчість тут здійснювалась в контексті захисту самодержавного режиму.

Росія багато воювала. Втім, тривалий час якоїсь особливої потреби у тому, що зараз називається міжнародним гуманітарним правом у світі не відчували. Зазвичай, уся влада на театрі бойових дій переходила до рук військових властей, котрі діяли, виходячи з того, що вони вважали за доцільне. Інша річ, що навіть у брутальності ті змушені були до-

тримуватись певних неформальних норм, сформульованих ще Гуго Гроцієм. Лише наприкінці XIX ст. в Європі розпочались нормотворчі процеси, що завершилися ґрунтовними узагальненнями 1907 р., сформульованими як «Правила сухопутної війни».

Тим не менш, процеси, підсумовані Гаазькими конвенціями, розпочалися вже тоді, коли світ почав ділитися на воєнно-політичні коаліції, що мали надалі вступити у протиборство, яке дістало назву Першої світової війни. Однією зі складових цього процесу стала розробка правового режиму воєнного стану. Фактично, на підросійській території України значна кількість вимог цього режиму діяла та була нормативно врегульована ще наприкінці 70-х років XIX ст. Причому організацією, створеною з контрреволюційною метою, про що зазначалось вище. Мається на увазі «Особлива нарада для підбору заходів до кращої охорони спокою та безпеки в Імперії», створена у 1878 р. До неї входили міністри: внутрішніх справ, воєнний і юстиції. Нарада розробляла заходи, спрямовані на посилення цензури, контроль за навчальними закладами, вдосконалення політичного розшуку, розвідувальної й контррозвідувальної роботи.

У лютому 1880 р., через тиждень після вибуху, вчиненого терористом- народовольцем Степаном Халтуріним у Зимовому палаці, було створено ще одну, цього разу надзвичайну, інституцію – «Верховну розпорядчу комісію з охорони державного порядку та суспільного спокою», котра істотно розширила функції і компетенцію МВС та об'єднала діяльність всіх властей у боротьбі з кривою.

Очолив комісію відомий військовий і державний діяч граф М. Т. Лоріс-Меліков, наділений імператором цілою низкою прерогатив. Пізніше «головний начальник» комісії згадував: « Я мав повноваження оголошувати на власний розсуд височайші повеління. Жодний тимчасовець – ані Меншиков, ані Бірон, ані Аракчеєв – ніколи не мали такої всеохоплюючої влади». Політика Лоріс-Мелікова була досить гнучкою: він вміло поєднував репресивні та ліберальні кроки. Революціонери ж, однак, поставились до «ліберальної диктатури», або, як говорив сам Лоріс-Меліков, «диктатури серця», ворожо. Як згадував один з народовольців, « ставлення Желябова до нього було безумовно негативним. Він зазначав, що Лоріс-Меліков, під прикриттям ліберальних фраз, веде діяльну боротьбу з революцією, що вона ведеться ним не гірше будь-кого іншого на його місці, навіть краще, мабуть, тому що удари спрямовуються ним з вибором і розрахунком, а не б*ють, як це бувало часто-густо раніше, по порожньому місцю». Отже, не випадково вже 20 лютого 1880 р. на Лоріс-Мелікова був здійснений замах. Слід підкреслити, що всебічний аналіз кризи, яку переживало російське самодержавство на рубежі 70-80-х років XIX століття, здійснив відомий історик П. А. Зайончковський у своїй фундаментальній монографії, що вийшла ще в 1964 р. [1]. Зі свого боку, в контексті теми нашої статті, акцентуємо увагу на тому, що Верховна розпорядча комісія висунула напрочуд важливе положення, що відіграло свою роль у подальші роки. Передусім – запропонувала такий термін, як «місцевості, оголошені в надзвичайному стані», хоча й не сформулювала визначення таких

місцевостей. По-друге, вперше порушила виняткову прерогативу військових на здійснення правосуддя у таких місцях, зробивши це завдання загальнодержавним. Водночас і політична поліція в цей період втратила свій надзвичайний, неурядовий характер, який вона мала від часу появи, увійшовши до складу традиційної бюрократичної системи. До речі, ідея укомплектувати керівну структуру політичного сиску юристами за фахом була одною з ключових у Лоріс-Мелікова [1, с. 245].

Однак, коли йдеться про події 1878-1880 років, слід зазначити, що більшість урядових заходів не носили системного характеру. До того ж, більшість пропозицій, що висувались численними нарадами і комісіями, залишались без уваги. Особливо, якщо вони безпосередньо не стосувались боротьби з революційним рухом.

Новий поштовх діяльності, пов'язана із відпрацюванням режимних заходів у державі, отримала із сходженням на престол Олександра III. Вже у перші місяці його правління було видано низку нормативних актів, що передусім стосувались політичного розшуку, однак мали вплив і на формування правової основи режиму воєнного стану. Зокрема, після вбивства Олександра II в березні 1881 р. було завершено роботу над «Положенням про заходи з охорони державного порядку і суспільного спокою». Введене строком на три роки 14 серпня 1881 р., у подальшому воно пролонгувалось аж до лютого 1917 р. Цей нормативний акт на довгі роки став основною правовою підставою, зокрема, для діяльності органів політичного розшуку та контррозвідки імперії. Докладно питання про застосування

«Положення» на території України розглянуті в монографіях авторів даної статті [2, с. 30-31, 94-178; 3].

Положення передбачало можливість введення в губерніях двох ступенів виняткового становища – стану посиленої охорони і стану надзвичайної охорони, котрий наділяв поліцію майже необмеженими правами та надавав генерал-губернаторам право на власний розсуд передавати будь-які справи до військових судів. Перший стан вводився на строк до 1 року, а другий, за згодою Комітету міністрів, на строк до 6 місяців.

Затвердження закону не через Державну раду, а через Комітет міністрів обумовлювало його тимчасовий характер. Востаннє його продовжували у 1905 році на три роки. Причому, у Комітеті міністрів зауважувалось, що це останнє продовження закону і через три роки він або втратить свою силу, або буде затвердженом через нові державні установи – Думу і Державну раду [4, с. 312.] Як відомо, всупереч цьому твердженню, за наполяганням Столипіна, Положення діяло і надалі, без думського затвердження. Його застосування призвело до того, що на початку ХХ століття режим посиленої охорони поширювався більш ніж на 1/3 населення країни.

Аналізуючи законодавство 80-х років ХІХ ст., відомий дослідник Р. Пайпс приходять до висновку, що таким чином, в царській Росії були наявні всі елементи поліцейської держави:

1. Політика була оголошена вотчиною уряду, втручання в неї зі сторони не уповноважених осіб, тобто приватних громадян, було злочином і каралось у відповідності з законом.

2. Нагляд за дотриманням цього принципу було доручено Департаменту поліції та Корпусу жандармів.

3. Ці органи державної безпеки мали повноваження: а) обшукувати, затримувати, допитувати, ув'язнювати і висилати осіб, винних у політичній діяльності або підозрюваних в ній; б) відмовляти у видачі свідоцтв про благонадійність, що не дозволяло займатись багатьма видами діяльності; в) наглядати за всіма видами культурної і громадської діяльності підданих.

4. Виконуючи свої обов'язки, органи ДП і ОКЖ не підлягали нагляду зі сторони юридичних органів та перебували за межами юрисдикції цивільної адміністрації, на території якої функціонували.

5. Використовуючи наявні методи, апарат політичної поліції міг повністю або частково ізолювати інакомислячих від іншого суспільства.

6. Публікація поза цензурою заборонялась.

7. Міністр внутрішніх справ мав повноваження оголосити будь-яку частину імперії в стані Посиленої охорони, коли дія нормальних законів припинялась і могли вводиться воєнно-польові суди [5, с. 406-407].

Попри певну суб'єктивність цих тверджень, загалом, вони відображають наявний стан справ. Водночас, варто зауважити, що суттю запровадження правового режиму воєнного стану є якраз тимчасове введення тоталітарних норм на певній території. Тож цей нормативний акт, спрямований проти революційного руху, як свідчить аналіз правозастосовної практики, мало того, що аж до падіння самодержавства був одним із основних контррозвідувальних законів, з початком Першої світової війни, став основоположним норма-

тивним актом, яким керувались при запровадженні правового режиму воєнного стану на прифронтових територіях та землях, окупованих, згідно з правом війни.

У 1891 році під головуванням великого князя Миколи Миколайовича-старшого відбулось засідання Особливої комісії по перегляду Положення про польове управління військ. Цей, нібито винятково воєнний нормативний акт надалі визначив роль і місце воєнної адміністрації на територіях, де запроваджувався надзвичайний стан у випадку початку війни. Тобто – воєнний стан. Зокрема, комісія розглядала питання щодо прав Головнокомандувача і командувачів арміями по військово-судовій частині. Відповідні законопроекти мало розробити Головне військово-судове управління Військового міністерства, про що воно проінформувало військового прокурора Київського військово-окружного суду [6, спр. 8, арк. 11].

Передусім, вона мала розглянути питання щодо порядку віддання під суд цивільного населення та інших правових нюансів, що виникали після оголошення місцевості на воєнному становищі. Вона мала пристосувати свої пропозиції до чинного законодавства. Окрім всього іншого, комісія мала вирішити проблему із використанням «Положення про охорону», створеного зовсім з іншою метою, у вирішенні проблем, пов'язаних із запровадженням воєнного стану. Це питання було вирішено радикально. Використання Заходів по охороні державного порядку та посилення на них у військовому законодавстві комісія вирішила неприпустимим. Мотивувалось це тим, що його застосування змушувало

кожен раз звертатися за «височайшим» дозволом щодо злочинів жителів місцевостей, оголошених на воєнному становищі, за які ті мали віддаватися до військового суду. Це ж стосувалось і жителів ворожих територій, що були зайняті під час бойових дій [6, спр. 8, арк. 11 зв.]. Згодом, останні стали називатись територіями, окупованими за правом війни.

Права командувачів арміями мали істотно збільшитись. Зокрема, пропонувалось дозволити їм віддавати до суду полкових командирів та рівних їм осіб, що не мали генеральських чинів. Дозволялось вживати заходи у випадку заворушень у воєнний час. Розглядались і питання дисциплінарних прав командуючих арміями. Що ж до вироків, передбачених статтями 1421-1423, 1428 Військово-судового статуту, то їх затверджувати мав право лише Головнокомандувач [6, спр. 8, арк. 12].

І якраз тоді вперше й було озвучено питання про необхідність чіткої правової регламентації режиму воєнного стану. На той час це було проголошено, як потребу розроблення особливих «Постанов про місцевості, оголошені на воєнному становищі». Передусім, військових цікавили межі їх повноважень. А саме – за які злочини жителі таких місцевостей мали віддаватися саме до військового суду. У будь-якому випадку такими злочинами були бунт і зрада, навмисний підпал чи будь-яке пошкодження військових споруд, засобів зв'язку, залізничних шляхів, умисне приховування отриманих відомостей про ворога, напад на військовослужбовців при виконанні ними своїх обов'язків [6, арк. 12-13]. Забігаючи вперед, зазна-

чимо, що рішення стосовно підсудності військовому судочинству тоді прийняте не було.

Як і будь-які інші військові, особливо того часу, російські воєначальники не припускали думки про те, що, можливо, доведеться вести оборонну війну, чи навіть – відступати. Війна мала бути лише переможною, наступальною. Тож, ведучи мову про підсудність цивільного населення, вони апріорі розглядали це питання в контексті міжнародного права, адже мали на увазі жителів окупованих територій. Врешті, головуючий запропонував особливо над цим питанням не зосереджуватись, а використати історичний досвід. Передусім – свій власний. Під час останньої, на той час, російсько-турецької війни, тим-таки Миколою Миколайовичем-старшим було видано прокламацію, присвячену винятково питанню, за які саме злочини до військового суду віддаються жителі окупованих територій. У ній визначались наступні злочини: «бунт, змова і непокора проти Головнокомандувача російською армією чи властей, встановлених ним для управління краєм.

За шпигунство, тобто за повідомлення ворогу інформації на шкоду російської армії.

За знищення чи пошкодження криниць, водогонів, телеграфів, залізниць, мостів, дамб, переправ та інших засобів сполучення.

За підпал чи інше знищення воєнних засобів предметів і речей що належать до засобів захисту чи продовольства військ.

За вбивство вартового, за напад на вартового чи на військовий караул, а також за збройний опір військовому караулу» [6, арк. 13-14].

Предбачались й інші злочини. Також у випадку вчинення злочину цивільною особою разом із військово-вслужбовцем вони обоє віддавалися до військового суду [6, арк.14 зв.].

Отож, вказану прокламацію було вирішено використати у військовому законодавстві з певною зміною у термінології. Наприклад, було запропоновано замінити термін бунт як такий, що спрямований проти верховної влади. Не даючи прямого визначення військовому шпигунству, оскільки те на час проведення наради було одним із предметів, що розроблялось міністерством юстиції, учасники наради вирішили обмежитись у цьому пункті ст. 271 Військового статуту про покарання з вказівкою на шпигунство без його конкретного визначання. Учасники наради лише зауважили, що сутність цього злочину не може викликати сумнівів [6, арк. 15].

Пропонуючи зміни до окремих статей військового законодавства, члени комісії зробили цікаве застереження. Вони наголосили, що відповідно до ст. 122 «Положення про польове управління військ» оголошення місцевості на воєнному становищі надалі буде залежати не лише від найвищої влади, але й від командувачів арміями [6, арк. 13]. Тож в окремих статтях пропонувалось зібрати речення про «Височайше повеління».

Загалом, завдання, задля якого ця комісія була скликана, вона виконала – вдосконалила роботу центрального і регіонального керівництва по управлінню військами, чітко розмежувавши їх компетенцію. І хоча правова регламентація режиму воєнного стану, у тому числі й підсудність цивільного населення

військовим властям, вирішена так і не була, комісія заклала належну основу для подальшої роботи, визначивши компетенції цивільної влади у місцевостях, де оголошувався воєнний стан, та зазначивши межі її підпорядкування військовим.

Як і протягом усього існування Російської імперії, справа утруднювалась превалюванням вузьковідомчих інтересів над загальнодержавними у роботі більшості вищих урядовців. Міжвідомчі конфлікти відбувались і через накладки у виконанні посадових обов'язків, що послужило причиною скликання ще низки нарад.

Один із конфліктів 3-х відомств (МВС, МЗС та військового міністерства) призвів до того, що ситуація стала розглядатися на найвищому рівні. Зокрема, про скликання міжвідомчої Особливої наради при російському Генштабі у 1892 р. згадують Д. Веденєєв, І. Кравцев, фахівці НА СБ України. До наради також увійшли представники військового відомства, МВС, МЗС, корпусу жандармів, міністерства фінансів. Предметом обговорення було питання «своєчасного приведення російської армії у воєнний стан на випадок розриву з нашими західними сусідами». На нараді Олександр III заборонив представникам зазначених міністерств ігнорувати державні інтереси, віддаючи перевагу відомчим.

Протокол засідання також був затверджений самим царем. В результаті, перед військовим міністерством було поставлено завдання постійного моніторингу воєнних приготувань Німеччини та Австро-Угорщини, щоб не бути заскоченими зненацька. У цьому військовим мали сприяти місії, консульства та інші агенти, котрих ознайомлювали зі

специфікою переведення збройних сил на воєнний стан. Передбачалось, що у найважливіших стратегічних пунктах при консулах будуть таємні військові агенти [7, с. 20-21]. Водночас на комісії розглядалися і питання протидії аналогічним крокам іноземної сторони, про що згадував Д. Веденєєв. Як впливає з опублікованих ним матеріалів, у резолютивній частині були повністю повторені висновки роботи наради 1891 р. Разом з тим, ніяких конкретних заходів, що були б втілені в життя, ця нарада не розробила. Справа обмежилась листуванням між вказаними структурами [8, с. 23; 9, с. 84]. Про саботаж навіть царського розпорядження зі сторони МЗС писав К. Звонарев. [7, с. 20-21]. Заради справедливості слід відзначити, що той же автор, всупереч собі, вказує, що керівництво МЗС все-таки намагалося здійснити ряд заходів, спрямованих на втілення в життя рішень 1892 р., що підсумували процес налагодження контррозвідального режиму в країні. Не вдалися вони через неналежний рівень роботи на місцях, що зумовлювалось кадровою політикою. Чимало відповідальних осіб просто не розуміло суті завдань, які їм доводилось виконувати.

Висновки. Тож можна констатувати, що енергійно розпочата на початку царювання Олександра III робота істотно сповільнилась на час завершення його правління. Передусім, через міжвідомчі протиріччя, адже це вимагало чіткого розмежування повноважень і налагодження координації між військовим та морським міністерствами, міністерством фінансів, МЗС, Окремим корпусом жандармів і Департаментом поліції МВС. Тим не менше, в країні було запроваджено контррозвідальний режим, режим секретності та низку інших, без налагодження яких неможливе функціонування режиму воєнного стану. Завершити роботу вдалось аж у 1914 році, з початком Першої світової війни. Для розкриття сутності російського самодержавства, глибшого розуміння «пріоритетів» в його історії, вельми показовим вважаємо той факт, що нормативно-правова база для війни з «ворогом внутрішнім» (тобто з власним народом) була сформована в першу чергу (вже на початку 80-х років XIX ст.) і вже набагато пізніше – для війни з зовнішніми ворогами.

Список використаних джерел

1. Зайончковський П. А. Криза самодержавства на рубежі 1870-1880-х років. Вид. МДУ. 1964. 510 с.
2. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX-на початку XX ст. Харків : Консум, 2001. 288 с.
3. Бернадський Б. В. Контррозвідальна діяльність Російської імперії в Україні (історико-правовий аспект). К.: Вадим Карпенко [вид.], 2018. 791 с.
4. Вітте С. Ю. Спогади / Коментарі до того І.В. Бестужева та В.А. Ємця. Видавництво соціально-економічної літератури, 1960. Т.3. 724 с.
5. Pipes R., (1995). Russia under the old regime. London: Penguin Books.
6. Центральний державний історичний архів України у м .Києві. Ф. 315. Оп. 2. Спр. 8.
7. Звонарьов К. К. Агентурна розвідка. Російська агентурна розвідка всіх

видів до та під час війни 1914-1918 р.р. Німецька агентурна розвідка до та під час війни 1914-1918 р.р. К. : Видавничий дім "Княгиня Ольга", 2005. 696 с.

8. Веденєєв Д. В. Задзеркалля історії : нариси минулого спеціальних служб. К. : «К.І.С.», 2008. 288 с.

9. Ботвінкін О. В. та ін. Історія охорони державної таємниці в Україні / Ботвінкін О. В., Шлапаченко В. М., Ворожко В. П., Пашков А. С. К. : Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2008. 155 с.

References

1. Zaionchkovskiy, P. A. (1964). *Kryza samoderzhavstva na rubezhi 1870-1880-kh rokov* [The crisis of autocracy at the turn of the 1870s-1880s]. Vydavnytstvo MDU.

2. Yarmysh, O. N. (2001). *Karalniy aparat samoderzhavstva v Ukraini v kintsi XIX – na pochatku XX st.* [The punitive apparatus of autocracy in Ukraine at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century]. Konsum.

3. Bernadsky, B. V. (2018). *Kontrrozvidvalna diialnist Rosiiskoi imperii v Ukraini (istoryko-pravovyi aspekt)* [Counterintelligence activity of the Russian Empire in Ukraine (historical and legal aspect)]. Vadym Karpenko.

4. Vitte, S. Iu. (1960). *Spohady* [Memoirs] (Vol. 3, I. V. Bestuzhev & V. A. Yemets, Comms.). Vydavnytstvo sotsialno-ekonomichnoi literatury.

5. Pipes, R. (1995). *Russia under the old regime*. Penguin Books.

6. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. (n.d.). Fond 315, opys 2, sprava 8. Kyiv, Ukraine.

7. Zvonarov, K. K. (2005). *Ahenturna rozvidka. Rosiiska ahenturna rozvidka vsikh vydiv do ta pid chas viiny 1914-1918 rr. Nimetska ahenturna rozvidka do ta pid chas viiny 1914-1918 rr.* [Agent intelligence. Russian agent intelligence of all types before and during the war of 1914-1918. German agent intelligence before and during the war of 1914-1918]. Vydavnychiy dim "Kniahynia Olha".

8. Viedenieiev, D. V. (2008). *Zadzerkallia istorii: Narysy mynuloho spetsialnykh sluzhb* [Through the looking glass of history: Essays on the past of special services]. K.I.S.

9. Botvinkin, O. V., Shlapachenko, V. M., Vorozhko, V. P., & Pashkov, A. S. (2008). *Istoriia okhorony derzhavnoi taiemnytsi v Ukraini* [History of the protection of state secrets in Ukraine]. Naukovo-vydavnychiy viddil NA SB Ukrainy.

Yarmysh O. N., Doctor of Law, Professor, Head of the Educational and Scientific Laboratory for research into the problems of ensuring the rights of persons who suffered from the war, Dnipro State University of Internal Affairs, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

Bernadsky B. V., Doctor of Law, Associate Professor, Scientific Research Fellow of the Research Department (Psychophysiological, Psychological Research and Personnel Security) of the Scientific and Methodological Center for Personnel Policy of the Ministry of Defense of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2692-6824>

On the History of the Legal Regime of Martial Law in the Russian Empire

The article examines the development of the regulatory and legal framework in preparation for a prospective war in the Russian Empire. The authors emphasize

that all security-related lawmaking in the Russian Empire was grounded in and evolved exclusively on the principles of safeguarding the autocratic system. It was precisely on this basis that efforts to establish the legal regime of martial law were developed. The study draws upon a wide range of sources, among which archival and documentary materials occupy a prominent place, some of which are introduced into scholarly circulation for the first time.

The necessity of establishing a legal regime of martial law was driven by the intensification of the international situation that was leading the world toward a global war. The work, energetically initiated at the beginning of the reign of Alexander III, slowed considerably toward the end of his rule. This was primarily due to interdepartmental contradictions, as the process required a clear delineation of powers and effective coordination among the War and Naval Ministries, the Ministry of Finance, the Ministry of Foreign Affairs, the Separate Corps of Gendarmes, and the Police Department of the Ministry of Internal Affairs. Nevertheless, a counterintelligence regime, a regime of secrecy, and a number of other measures were introduced in the country, without which the functioning of a martial law regime would have been impossible. The work was ultimately completed only in 1914, with the outbreak of the First World War.

Keywords: *autocracy, state security, law of war and peace, martial law.*

Цитування за ДСТУ 8302:2015: Ярмиш О. Н., Бернадський Б. В. До історії формування правового режиму воєнного стану в Російській імперії. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2026. № 1(35). С. 20-30. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2026.1.02>

Citation APA: Yarmysh, O. N., & Bernadskyi, B. V. (2026). Do istorii formuvannia pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Rosiiskii imperii [On the history of the formation of the legal regime of martial law in the Russian Empire]. *Bulletin of the Penitentiary association of Ukraine*, 1(35), 20-30. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2026.1.02>

Внесок авторів. Автори спільно здійснили концептуалізацію дослідження, аналіз джерел, підготовку тексту статті та формулювання висновків. Усі автори ознайомилися з остаточною версією рукопису, схвалили її та погодилися з поданням статті до публікації.

Академічна доброчесність. Автори підтверджують оригінальність, точність і достовірність тексту статті та наведених у ній результатів, а також дотримання основних принципів і правил академічної доброчесності.

Використання інструментів штучного інтелекту. Автори засвідчують, що під час підготовки цієї статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Конфлікт інтересів. Автори заявляють про відсутність реального чи потенційного конфлікту інтересів.

Фінансування. Дослідження виконано в межах наукової діяльності авторів у відповідних установах і не мало окремого зовнішнього фінансування.

Author Contributions. The authors jointly conceptualized the study, analyzed the sources, prepared the text of the article, and formulated the conclusions. All authors reviewed the final version of the manuscript, approved it, and agreed to submit the article for publication.

Academic Integrity Statement. The authors confirm the originality, accuracy, and reliability of the text of the article and the results presented therein, as well as compliance with the basic principles and rules of academic integrity.

Use of Artificial Intelligence Tools. The authors certify that no artificial intelligence tools were used in the preparation of this article.

Conflict of Interest. The authors declare that there is no actual or potential conflict of interest.

Funding. The study was carried out within the framework of the authors' academic activity at their respective institutions and received no specific external funding.

Надійшла: 21.01.2026

Прийнята до друку: 13.02.2026

Опублікована: 30.04.2026

Received: 21 January 2026

Accepted for publication: 13 March 2026

Published: 30 April 2026